

MAŁGORZATA BAJGIER-KOWALSKA

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Polska ■ Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, Poland

MARIOLA TRACZ

Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział w Krakowie, Polska ■ Polish Geographical Society, Krakow Branch, Poland

Barierzy rozwoju przedsiębiorczości na przykładzie agroturystyki w polskich Karpatach

Barriers to Entrepreneurship Development Based on the Example of Agritourism in the Polish Carpathian Mountains

Streszczenie: Karpaty są jednym z wiodących regionów turystycznych Polski, gdzie turystyka na obszarach wiejskich ma długie tradycje i stale się rozwija. W regionie tym liczba funkcjonujących gospodarstw agroturystycznych jest jedną z wyższych w kraju. Celem niniejszego artykułu jest ukazanie stanu i barier rozwoju agroturystyki w polskiej części Karpat jako formy aktywności pozarolniczej mieszkańców wsi na obszarach górskich. Ofertę agroturystyczną oraz rozwój w regionie istotnie modyfikują zmiany uwarunkowań społeczno-gospodarczych i trendy współczesnej turystyki. Stwierdzono, że rozmieszczenie kwater agroturystycznych jest mocno zróżnicowane i w ostatnich latach liczba kwater maleje. Jedynie w kilkunastu gminach o dużej atrakcyjności turystycznej i związanym z tym dużym natężeniem ruchu turystycznego liczba podmiotów agroturystycznych jest nadal wysoka. Przeprowadzona analiza współczesnych barier rozwoju agroturystyki w Karpatach pozwoliła na wyróżnienie ich kilku grup. Są nimi bariery: przyrodniczo-kulturowe, ekonomiczne, prawne, społeczne i marketingowe. Dla zrealizowania przyjętego celu badawczego dokonano kwerendy literatury, analizy danych pozyskanych z GUS-u i regionalnych ODR-ów oraz wywiadów z usługodawcami agroturystycznymi, uzupełnione studium terenowym.

Abstract: The Carpathian Mountains are one of the most important tourist regions of Poland. Tourism in rural areas has long traditions and is constantly growing. In addition the number of agritourism farms is one of the highest in the country. The paper presents the current state and changes of agritourism in the Polish part of the Carpathian Mountains, as a form of non-agricultural activity of rural in mountain areas. Also, barriers to the development of agritourism were diagnosed. The study has shown that changes in socio-economic conditions and trends in modern tourism significantly shape the development and agritourism offer in the region. It was found that the distribution of agritourism offers is very diverse, and the number of agritourism farms has decreased slightly in recent years. Only in a dozen municipalities which have high tourist attractiveness and high tourist traffic associated with it, the number of agritourism entities is still high. The analysis allowed for distinguishing the following five groups of barriers to the development of agritourism. They are: natural and cultural, economic, social, legal, and marketing strategy. The data for carrying out the above-mentioned analyses were collected from the Central Statistical Office (Główny Urząd Statystyczny – GUS) and regional Agricultural Advisory

Centre (Ośrodek Doradztwa Rolniczego – ODR). Verification of the collected material was based on the interviews with agritourism service providers (275) and supplemented with a field study.

Słowa kluczowe: agroturystyka; bariery rozwoju; gospodarstwa agroturystyczne; Karpaty; turystyka wiejska

Key words: agritourism; agritourism farms; barriers to development; Carpathian Mountains; rural tourism

Otrzymano: 30 października 2018

Received: 30 October 2018

Zaakceptowano: 20 lutego 2019

Accepted: 20 February 2019

Sugerowana cytacja/Suggested citation:

Bajgier-Kowalska, M., Tracz, M. (2019). Bariery rozwoju przedsiębiorczości na przykładzie agroturystyki w polskich Karpatach. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 15(1), 158–172. doi: 10.24917/20833296.151.12

Wstęp

W Polsce obszary górskie, nadmorskie i pojezierne to jedne z ważniejszych kierunków ruchu turystycznego. Ich atrakcyjność turystyczna wynika z bogatych zasobów przyrodniczych, co przekłada się na różnorodność krajobrazową, dużą lesistość, zróżnicowanie klimatyczne itp. (Kurek, 2008). Obszary wzniesione powyżej 300 m n.p.m. zajmują blisko 10% powierzchni Polski, w tym Karpaty 6,1% (Kondracki, 2011). Walory przyrodnicze i kulturowe obszarów górskich wykorzystywane są w różnym stopniu dla potrzeb rozwoju turystyki, w tym dla agroturystyki w poszczególnych regionach geograficznych i województwach. Jak wynika z literatury, agroturystyka najlepiej rozwinęła się na terenach górskich oraz pojeziernych, zwłaszcza w Karpatach i na Pojezierzu Mazurskim (Bednarek-Szczepańska, Bański, 2014; Ciepela, 2016; Drzewiecki, 2009; Przezbórska-Skobiej, Lira, 2012). W trzech województwach: małopolskim, podkarpackim i warmińsko-mazurskim znajduje się około 40% wszystkich gospodarstw agroturystycznych w Polsce (*Turystyka...*, 2017).

Badania wskazują, że rozwój turystyki na obszarach wiejskich przynosi korzyści ekonomiczne i społeczne, ponieważ zwiększa dochody mieszkańców, przyczynia się do utworzenia nowych miejsc pracy oraz wpływa na poprawę infrastruktury turystycznej i technicznej (Balińska, Zawadka, 2013; Ciepela, 2016; Sikora, 2012; Sikorska-Wolak, 2008). Rozwój turystyki przyczynia się także do zachowania cennej przyrody przez tworzenie terenów chronionych. Równocześnie masowa turystyka, w szczególności narciarstwo, negatywnie wpływa na środowisko przyrodnicze, gdyż powoduje jego dewastację (Roman, Niedziółka, 2017). Rozwiązaniem tego problemu jest promowanie alternatywnych form turystyki wiejskiej, które w mniejszym stopniu ingerują w zasoby środowiska przyrodniczego. Przykładem są ekoturystyka i agroturystyka. Rozwój tych form napotyka na różne problemy wynikające z uwarunkowań przyrodniczo-krajobrazowych, społeczno-ekonomicznych, technicznych i prawnych (Mikulska, 2008; Sikora, Jęczynek, 2005). Szansę na rozwój terenów wiejskich stwarza zmiana modelu wypoczynku polegająca na odejściu od turystyki masowej w kierunku turystyki alternatywnej. Obszary wiejskie szczególnie

nadają się do organizowania wypoczynku pobytowego (drugie domy), turystyki krajoznawczej, przyrodniczej i kulturowej oraz agroturystyki i ekoturystyki (Faracik i in., 2009; Mika, Faracik 2008).

Celem niniejszego opracowania jest ukazanie aktualnego stanu i barier rozwoju agroturystyki jako przejawu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w polskich Karpatach, wynikających z uwarunkowań przyrodniczych i społeczno-gospodarczych.

Uwarunkowania rozwoju turystyki w polskich Karpatach

Jednym z przykładów działalności związanej z turystyką na obszarach wiejskich jest agroturystyka. W klasycznym rozumieniu oznacza ona wypoczynek powiązany z gospodarstwem rolnym i obszarami wiejskimi (Bajgier-Kowalska, Tracz, Uliszak, 2016; Chrapek, Surmiak, 2009; Drzewiecki, 2009; Sikora, 2012; Tracz, Bajgier-Kowalska, Uliszak, 2017). W 2016 r. z oferty agroturystycznej w całym kraju skorzystało 138 777 osób i udzieliło 507 762 noclegów. Karpaty są regionem, gdzie liczba gospodarstw agroturystycznych jest jedną z wyższych w kraju. W 2016 r. ofertę agroturystyczną wybrało tu 36 858 osób, co stanowiło $\frac{1}{4}$ ogółu korzystających z agroturystyki w Polsce. Udzielono 114 707 noclegów, tj. 22,6% ogółu noclegów udzielonych turystom w kwaterach agroturystycznych w naszym kraju (*Turystyka...*, 2017).

Karpaty to region, gdzie przeważają małe, indywidualne gospodarstwa rolne o powierzchni do 5 ha (89,2%). Wykorzystują one zasoby własnej siły roboczej, osiągają małe zyski, stąd mieszkańcy poszukują dochodów poza rolnictwem. Istotnym problemem tego regionu jest zaniechanie upraw, co prowadzi do wzrostu udziału odłogów i ugorów. Największy ich udział w powierzchni gruntów ornych występuje w województwie podkarpackim (57,8%) i śląskim (57,7%) (Twardy, 2009; *Charakterystyka...*, 2012). Aktualnie na obszarze Karpat zatrudnienie w rolnictwie i leśnictwie jest mocno zróżnicowane. Największy odsetek zatrudnionych w pierwszym sektorze gospodarki występuje we wschodniej części Karpat, w tym szczególnie w powiecie przemyskim (70,2%), strzyżowskim (63,3%), brzozowskim (60%) i tarnowskim (59,9%). Najniższy odsetek zatrudnionych w rolnictwie (do 20%) występuje w zachodniej części Karpat (Beskid Śląski i Żywiecki) (tabela 1). W 2017 r. w analizowanym regionie było 390 338 gospodarstw rolnych. Z ogólnej liczby 80% pełniło funkcję gospodarczą, wytwarzając surowce żywnościowe. Jednak duża liczba tych gospodarstw ma małe powiązanie z rynkiem. Produkują one głównie samozaopatrzenie lub są w stadium zanikającej działalności rolniczej. Problemem społecznym obszarów wiejskich w regionie jest bezrobocie jawne i ukryte, gdzie zatrudnionych w rolnictwie jest więcej, niż jest potrzeba (Górz, Uliszak, 2002; Musiał, Sroka, Wojewodźc, 2010).

W analizowanym regionie poszczególne władze lokalne na podstawie analizy uwarunkowań przyrodniczo-ekonomicznych, a także możliwości finansowania poszczególnych działań z unijnych programów, opracowały strategię rozwoju obszarów wiejskich. Objęła ona m.in. rozwój turystyki i agroturystyki, rozwój działalności pozarolniczych w gospodarstwach oraz rozwój małych i średnich przedsiębiorstw korzystających z lokalnych surowców. W przypadku województwa małopolskiego, które jest liderem w krajowym ruchu turystycznym, rozwój turystyki na obszarach wiejskich, w tym agroturystyki, jest jednym z wiodących priorytetów na najbliższe lata. Mają tam powstać m.in. tematyczne wioski oraz być organizowane eventy związane z kulturą rolną (*Strategia...*, 2011).

Tabela 1. Wybrane dane dotyczące powiatów położonych na terenie Karpat

Województwo: powiat	Liczba ludności (tys.)	Ludność wiejska (%)	Liczba gospodarstw rolnych ogółem	Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą	Pracujący w rolnictwie, leśnictwie (%)	Liczba turystycznych obiektów noclegowych	Liczba turystycznych miejsc noclegowych	Liczba gospodarstw agroturystycznych wg ODR
Śląskie:								
bielski	162,9	72,7	11 598	9 453	18,9	53	3948	17
cieszyński	177,9	54,8	10 798	9 489	20,1	164	12 544	60
żywiecki	153,2	79,3	19 231	9 335	22,3	112	5 320	36
Małopolskie:								
bocheński	105,7	69,0	14 301	11 167	39,6	21	1 454	22
brzeski	93,0	79,2	11 899	10 682	49,7	12	585	48
gorlicki	109,0	67,3	15 101	13 341	55,0	35	1 602	28
krakowski	272,6	83,5	26 411	20 948	27,7	34	2 023	10
limanowski	130,3	82,3	17 944	15 672	57,7	38	1 799	60
myślenicki	125,6	75,0	16 697	12 299	41,7	24	1 179	21
nowosądecki	213,9	82,8	23 602	19 077	51,7	174	13 050	48
nowotarski	190,8	72,6	23 897	16 742	45,9	217	9 483	26
suski	84,2	75,5	12 967	7 257	43,0	37	2 051	50
tarnowski	200,9	88,0	25 827	24 087	59,9	16	829	54
tatrzański	67,9	59,8	8 572	4 681	38,1	511	24 034	37
wadowicki	157,9	72,2	17 239	12 611	27,6	21	1 989	32
Podkarpackie:								
bieszczadzki	22,0	58,0	2 234	1 882	48,2	63	3 214	68
brzozowski	66,0	88,6	12 969	10 493	60,0	6	271	19
dębicki	135,3	60,2	15 028	13 539	36,8	19	1 072	12
jasielski	114,5	67,6	20 069	17 304	48,0	14	387	33
krośnieński	112,2	88,0	18 444	15 972	54,4	65	3 245	48
leski	26,7	79,3	3 808	3 313	55,8	129	7 281	165
przemyski	74,4	brak	12 296	10 860	70,2	14	709	36
rzeszowski	168,3	83,0	27 941	24 025	49,6	27	1 520	24
sanocki	95,5	54,6	11 548	9 739	33,2	29	1 446	46
strzyżowski	61,8	85,6	10 217	9 105	63,3	8	355	12
Karpaty polskie	3 122,5	73,4	390 338	313 073	44,7	1 843	101 390	1 019

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rocznik statystyczny województwa małopolskiego (2017), Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego (2017), Rocznik statystyczny województwa śląskiego, (2017), informacje z ODR-ów

Duży nacisk na rozwój turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki, kładzie się również w województwie podkarpackim. Turystyka ta ma być jednym z filarów w wielofunkcyjnym rozwoju wsi, dzięki wykorzystaniu krajobrazowej, kulturowej i etnicznej różnorodności (Mitura, Buczek-Kowalik, 2015; *Strategia...*, 2012).

Z opracowanych strategii wynika, iż rozwój funkcji turystycznej na obszarach wiejskich Karpat jest ważnym procesem. Ma on znaczenie społeczno-gospodarcze dla mieszkańców, gdyż daje im zatrudnienie i źródła dochodu. Równocześnie jest ważny dla potencjalnych turystów, gdyż poszerza ofertę turystyczną regionu. Rozwój różnych form turystyki i jej nasilenie są zróżnicowane na obszarze Karpat. Najwcześniej i najsilniej rozwijała się turystyka na obszarach wiejskich na Podhalu. Obecnie oferta turystyczna rozszerza się na inne obszary – Beskidy i Bieszczady. Opracowywane strategie dążą do w miarę równomiernego rozwoju funkcji turystycznej na obszarach wiejskich i stymulowania masowego ruchu turystycznego. Przejawem tego są pojawiające się oferty turystyczne związane z poznawaniem dziedzictwa przyrodniczego, np. tematyczne szlaki wycieczne w parkach narodowych i krajobrazowych. Podobnie dla poznawania dziedzictwa kulturowego wyznaczane są trasy turystyczne, np. Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej, tworzone są liczne skanseny (np. w Sanoku, Zubrzycy Górnej) oraz promuje się unikalne obiekty sakralne (6 kościołów i 16 cerkwi polskiego oraz ukraińskiego regionu Karpat) wpisane na *Listę światowego dziedzictwa UNESCO*. Bogactwo przyrodniczo-kulturowe regionu sprzyja rozwojowi różnych form turystyki alternatywnej i bardziej zrównoważonemu rozwojowi turystyki. Istotne znaczenie dla rozwoju agroturystyki na obszarach wiejskich mają gospodarstwa ekologiczne. Ich liczba systematycznie wzrastała do 2011 r., szczególnie w województwie małopolskim i podkarpackim. W 2017 r. w analizowanych województwach wynosiła ona ogółem 1849, co stanowiło 8,4% ogółu gospodarstw ekologicznych w Polsce. W porównaniu z 2016 r. ich liczba zmniejszyła się aż o 32%. Według szacunków Głównego Inspektoratu Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, na obszarze Karpat funkcjonuje blisko 1050 gospodarstw ekologicznych, w tym najwięcej w województwie małopolskim i podkarpackim. Z badań wynika, iż większość ekologicznych gospodarstw znajduje się na terenach o utrudnionych warunkach dla produkcji rolniczej, szczególnie w Beskidach – Beskid Wyspowy, Beskid Sądecki, Beskid Niski (Gil, 2016; Smoroń, Pajdzik, 2016)

Metodyka badań

Obszar badań obejmował 2187 wsi na obszarze Karpat zlokalizowanych w 215 gminach na terenie 25 powiatów położonych w 3 województwach: małopolskim, podkarpackim i śląskim. Zróżnicowanie przyrodnicze i krajobrazowe nadaje regionowi unikalny charakter. Ochroną prawną objęte jest ponad 22,2% powierzchni Karpat polskich. Znajduje się tu 6 parków narodowych, 13 parków krajobrazowych, 10 obszarów chronionego krajobrazu oraz obszary Natura 2000 (83 obszary siedliskowe i 11 obszarów ptasich) (*Rocznik statystyczny województwa małopolskiego*, 2017; *Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego*, 2017; *Rocznik statystyczny województwa śląskiego*, 2017)). Równie bogate jest dziedzictwo kulturowe będące wynikiem transgranicznego położenia.

Karpaty są jednym z wiodących regionów turystycznych Polski, gdzie turystyka na obszarach wiejskich ma długie tradycje sięgające drugiej połowy XIX w. Funkcjonowało tu kilkadziesiąt wsi letniskowych, a ich skupiska koncentrowały się w rejonie Podhala

i Pienin, w Beskidzie Żywieckim i Beskidzie Śląskim (Drzewiecki, 2009, Faracik i in., 2009; Jackowski, 1989). Po drugiej wojnie światowej nastąpił dalszy rozwój usług turystycznych obejmujący nowe obszary: Bieszczady (Solina, Polańczyk, Myczkowce), Beskid Niski (Krempna, Uście Gorlickie, Wysowa). Wzrastający popyt na usługi turystyczne pod koniec XX w. spowodował wzrost zainteresowania mieszkańców wsi wynajmowaniem kwater i działalnością pozarolniczą powiązaną z turystyką, np. rzemiosłem i rękodzielnictwem, usługami przewodnickimi, transportowymi i gastronomicznymi.

Celem podjętych badań było ustalenie barier dla rozwoju przedsiębiorczości związanej z agroturystyką w Karpatach oraz uwarunkowań i prawidłowości związanych z funkcjonowaniem agroturystyki w regionie górskim. Do realizacji założonych celów wykorzystano studium literatury i analizę dokumentów oraz badania ankietowe z 275 osobami prowadzącymi kwatery agroturystyczne. Badania ankietowe przeprowadzono w okresie od marca do września 2018 r. za pomocą kwestionariusza wysyłanego drogą mailową. Wykorzystano dane statystyczne pozyskane z GUS-u i regionalnych ODR-ów.

Stan rozwoju agroturystyki na obszarze Karpat

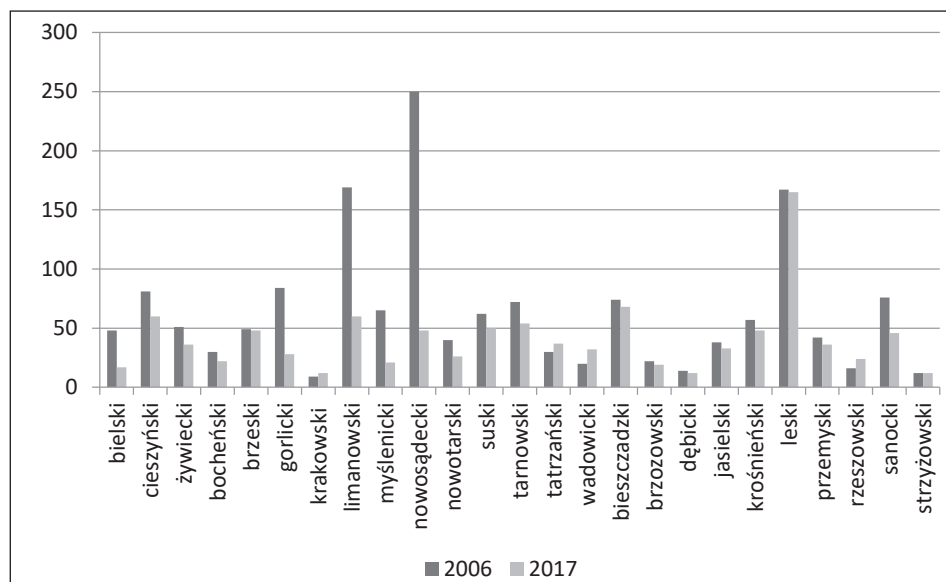
W analizowanym regionie według danych z ODR-ów w 2017 r. było łącznie 1019 gospodarstw agroturystycznych (tabela 1). W porównaniu z rokiem 2007 liczba gospodarstw agroturystycznych w części powiatów znacznie się zmniejszyła (rycina 1). Należy zaznaczyć, że liczba podmiotów funkcjonujących pod nazwą „agroturystyka” jest większa, gdyż duża część usług noclegowych świadczonych jest pod jej szyldem. Dotyczy to regionów o największej atrakcyjności turystycznej (Bajgier-Kowalska, Tracz, Uliszak, 2016; Kubal, Mika, 2012; Tracz, Bajgier-Kowalska, Uliszak, 2017).

Na ogólną liczbę 215 gmin położonych w granicach Karpat, działalność agroturystyczną odnotowano w 183 gminach, co stanowi 85,1%. Największa liczba gospodarstw znajdowała się w czterech powiatach: leskim (168), bieszczadzkiem (68), cieszyńskim (60), i limanowskim (60). Powiaty te skupiają 39,1% obiektów agroturystycznych regionu (tabela 1, rycina 1). 72,1% omawianych gospodarstw zlokalizowanych jest w obrębie Beskidów, w tym najwięcej w podregionie małopolskim (54,5%) i podkarpackim – w Beskidzie Niskim i Bieszczadach (22%). Jest to związane z dużym zapotrzebowaniem na miejsca noclegowe. Oferowanie tego typu usług przynosi wymierne korzyści, zwiększając dochody gospodarstw. Szacuje się, że wynoszą one od kilku do kilkunastu procent ogółu dochodów gospodarstw (Bajgier-Kowalska, Tracz, Uliszak, 2016; Dorocki, Szymańska, Zdon-Korzeniowska, 2012; Drzewiecki, 2009; Szpara, 2011; Tracz, Bajgier-Kowalska, Uliszak, 2017).

W badanym regionie powiązanie agroturystyki z funkcjonującym gospodarstwem rolnym jest małe. Dotyczy to szczególnie gmin położonych na Podhalu (Poronin, Bukowina Tatrzańska, Murzasichle) i w Bieszczadach (Solina, Wetlina, Polańczyk, Ustrzyki Górne), gdzie pod szyldem agroturystyki oferowane są wyłącznie usługi noclegowe z wyżywieniem lub bez. Obserwuje się tu zjawisko wypychania klasycznej agroturystyki przez turystykę wiejską. Efektem tego jest zanik działalności rolniczej oraz intensywny rozwój infrastruktury turystycznej na obszarach wiejskich (hotele, pensjonaty, spa, termy). Ten proces przechodzenia agroturystyki w typową turystykę na obszarach wiejskich opisuje model funkcjonalny rozwoju agroturystyki (Bajgier-Kowalska, Tracz, Uliszak, 2017; Tracz, Bajgier-Kowalska, Uliszak, 2018). Stosunkowo wyraźne powiązanie usługi

Rycina 1. Zmiany liczby gospodarstw agroturystycznych na obszarze Karpat wg powiatów w 2006 i 2017 r.

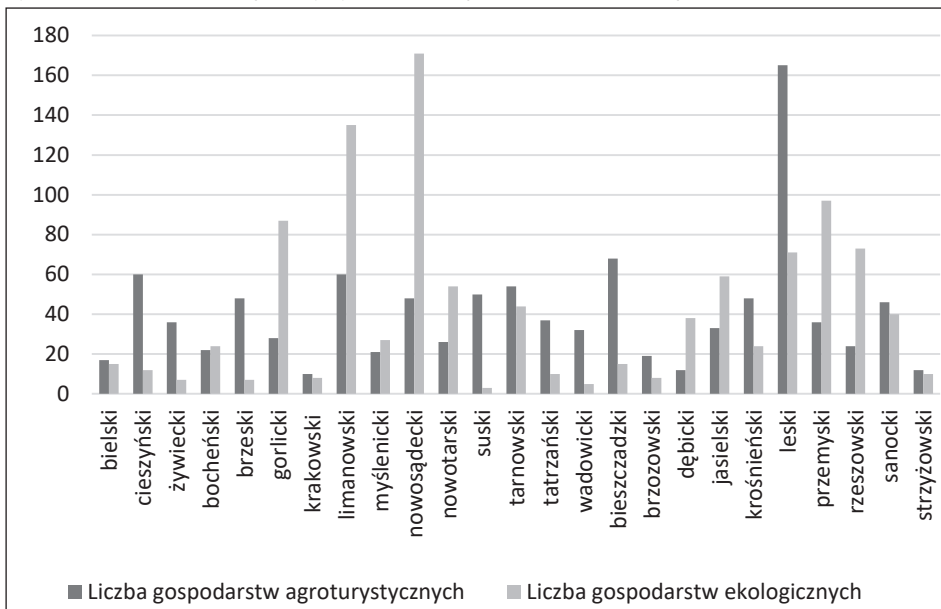

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ODR-ów w Boguchwale, Karniowicach i Częstochowie

agroturystycznej z funkcjonującym gospodarstwem występuje w gminach i powiatach o małym potencjale turystycznym. Dotyczy to głównie Pogórzy Karpackich, gdzie liczba gospodarstw agroturystycznych jest znacznie mniejsza, ale funkcjonują one w oparciu o gospodarstwo rolne i typowe otoczenie wiejskie. Oferują one całodobowe wyżywienie przygotowywane z produktów pochodzących z własnego gospodarstwa. Stwierdzono prawidłowość, że na obszarach, gdzie funkcjonuje rolnictwo rynkowe, zainteresowanie działalnością agroturystyczną nie jest duże (rycina 1). Jest to spowodowane dochodowością prowadzonej działalności rolniczej i brakiem wolnych rąk do pracy w dodatkowej działalności pozarolniczej.

W badanych gospodarstwach standard usług jest zróżnicowany. Turyści mają do dyspozycji pokoje gościnne ze wspólną łazienką z gospodarzami (25%) i pokoje z łazienkami (75%) oraz możliwość korzystania z aneksu kuchennego (98%). Wyposażenie pokoi w TV staje się standardem, a dostępność do Internetu stale się zwiększa (70%). W odpowiedzi na panującą modę spędzania wolnego czasu w kontakcie z naturą i spożywania produktów ekologicznych część gospodarstw agroturystycznych przechodzi na ekoagroturystykę. Gospodarstwa te stanowiły w Karpatach w 2017 r. 1,4% ogółu gospodarstw agroturystycznych. Produkują one kozie i owcze sery, drób, tłoczone soki, tradycyjne pieczywo, miód (PODR w Boguchwale; Jarecki, Bobrecka-Jamro, 2010). Istnieje dodatnia korelacja pomiędzy liczbą gospodarstw ekologicznych a liczbą gospodarstw agroturystycznych w odniesieniu do Beskidów. Potwierdzeniem tego jest fakt, iż na tym obszarze znajdowało się 72,1% gospodarstw agroturystycznych i 8,6% gospodarstw ekologicznych w stosunku do ogółu gospodarstw w Polsce. W przypadku powiatów o dużej atrakcyjności przyrodniczej i równie dużej liczbie gospodarstw agroturystycznych (tatrzański, bieszczadzki, leski) zaobserwowano małą liczbę gospodarstw ekologicznych (rycina 2). Dane

Rycina 2. Gospodarstwa agroturystyczne i ekologiczne w Karpatach wg powiatów (2017 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ODR-ów oraz *Raportu o stanie rolnictwa ekologicznego...* (2017)

te potwierdzają zanik działalności rolniczej i tym samym brak w ofercie tych gospodarstw produktów żywnościowych wytworzonych w gospodarstwie.

Gospodarstwa agroturystyczne w Karpatach oferują przede wszystkim możliwości wypoczynku związane z bliskością lasu, zbiorników wodnych i rzek oraz zróżnicowaną rzeźbą terenu. Są to takie atrakcje, jak: grzybobranie i zbieranie runa leśnego, wędkowanie, żeglownianie, kajakerstwo, spacer i wędrowki po szlakach turystycznych, narciarstwo, korzystanie z kąpielisk. Szczególnie szeroką ofertę mają gospodarstwa agroturystyczne położone w turystycznie atrakcyjnych regionach, korzystające z bogatych walorów przyrodniczych Tatr, Beskidów i Bieszczad. Oferowane są również różnotematyczne warsztaty, np. wikliniarstwo, bibułkarstwo, garncarstwo, nauka filcowania wełny, koronkarstwo, rzeźbienie, malowanie na szkle, pieczenie chleba itp. W sezonie letnim bogata jest oferta imprez kulturalnych, np. lokalne festiwale i kiermasze, na których prezentowane są produkty regionalne, wyroby ludowe oraz pieśni i tańce regionalne.

W zakresie oferty rekreacyjnej gospodarstwa agroturystyczne udostępniają place zabaw dla dzieci (72%), możliwość organizacji ogniska i grilla (98%), wypożyczenia rowerów (77%), sprzętu sportowego i rekreacyjnego (68%), jazdę konną, przejażdżki bryczką lub kuligi zimą (58%), możliwość organizacji wycieczek po okolicy z przewodnikiem (65%) oraz korzystanie z pobliskich wyciągów narciarskich, kortów tenisowych i basenów.

Gospodarstwa agroturystyczne, chcąc wyjść naprzeciw trendom współczesnej turystyki, wdrażają różne innowacje. Przykładem są agroturystyczne gospodarstwa edukacyjne i kłustry agroturystyczne. W badanym regionie istnieje 39 gospodarstw edukacyjnych, w tym 21 (53,8%) w województwie małopolskim, 14 (36,0%) w podkarpackim i 4 (10,2%) w śląskim (<http://www.zagroda-edukacyjna.pl>). Interesującym przykładem innowacji

jest oferta tematycznych gospodarstw: „Małopolska wieś pachnąca ziołami” (19 gospodarstw), „Małopolska wieś dla seniorów” (15 gospodarstw), „Małopolska wieś dla dzieci” (14 gospodarstw), „Małopolska wieś w siodle” (15 gospodarstw), „Małopolska miodowa kraina” (20 gospodarstw), przygotowanych przez Sądecką Organizację Turystyczną.

Barieri rozwoju agroturystyki w Karpatach

W opinii ankietowanych barierami dla rozwoju agroturystyki są: niestabilność zysków osiągniętych z działalności agroturystycznej (68%), brak kapitału własnego na rozwój infrastruktury (71%), niewystarczająca promocja i marketing (38%), duża konkurencja (48%). Na podstawie studium literatury i badań ankietowych wyróżniono pięć grup barier związanych z prowadzeniem działalności agroturystycznej na obszarze Karpat (tabela 2).

Tabela 2. Bariery rozwoju agroturystyki w Karpatach

Bariery rozwoju	Wyszczególnienie
Przyrodniczo-kulturowe	– Zróżnicowanie atrakcyjności przestrzeni rekreacyjnej między Pogórzem Karpackim a Beskidami – Zróżnicowanie obszarów objętych ochroną prawną – Zróżnicowanie atrakcyjności kultury wiejskiej – Zróżnicowanie występowania obiektów dziedzictwa kulturowego
Ekonomiczne	– Niestabilność zysków i mała dochodowość – Brak kapitału na podniesienie jakości oferty noclegowo-rekreacyjnej – Zmienność warunków rynkowych – Zanikanie gospodarstw rolnych – Koszty związane z kategoryzacją obiektów – Utrudniona dostępność komunikacyjna – Brak środków na promocję i marketing
Spoleczne	– Zmieniające się potrzeby i preferencje turystów – Mała aktywność mieszkańców wsi w zakresie usług turystycznych – Hermetyczność społeczności wiejskich – Niechęć do zrzeszania się w organizacje agroturystyczne – Konflikty społeczne wynikające z użytkowania i zagospodarowania przestrzeni wiejskiej – Rozbieżność celów i interesów mieszkańców oraz władz lokalnych w zakresie rozwoju turystyki
Prawne	– Przepisy prawne dotyczące wymogów sanitarnych (np. przygotowania posiłków) i ewidencji działalności agroturystycznej
Marketingowe	– Bardzo zróżnicowana oferta nie zawsze trafiająca w gusta odbiorców – Małe zainteresowanie lansowaniem produktu markowego związanego z gospodarstwem lub jego otoczeniem – Brak atrakcyjnych pakietowych ofert uwzględniających specyfikę regionu i wsi, nastawionych np. na turystów weekendowych – Mała oferta w zakresie promocji zdrowia i kondycji psychofizycznej – Nieefektywność pojedynczych działań marketingowych promujących agroturystykę

Źródło: opracowanie własne

Badania wskazują, że gospodarstwa agroturystyczne mają małe powiązanie z gospodarstwami rolnymi. Ich oferta opiera się na walorach przyrodniczo-krajobrazowych oraz

kulturowych obszarów wiejskich (Bajgier-Kowalska, Tracz, Ułiszak, 2016; Kubal, Mika, 2012; Tracz, Bajgier-Kowalska, Ułiszak, 2017). Jedną z przyczyn tego stanu jest stale malejąca liczba gospodarstw rolnych oraz stosunkowo małe zainteresowanie prowadzeniem działalności agroturystycznej przez funkcjonujące jeszcze gospodarstwa rolne. Wśród ankietowanych 30% deklaruowało prowadzenie działalności rolniczej, w tym 16% na terenach o dużej atrakcyjności turystycznej. W świetle przeprowadzonych badań ankietowych i studium terenowego zaobserwowano, że w gminach południowej części Karpat, gdzie wielu gospodarzy rozszerzyło swoją działalność o usługi agroturystyczne pod koniec lat 90. XX w., obecnie ogranicza się produkcję rolniczą lub się jej zaprzestaje. Dotyczy to głównie gmin o wysokim stopniu atrakcyjności turystycznej. Właściciele gospodarstw rolnych mających wolne kwatery bardziej zainteresowani są ich wynajmem niż prowadzeniem klasycznej agroturystyki.

Istotnym problemem w rozwoju działalności agroturystycznej jest niestabilność uzyskiwanych dochodów. Jak wykazały badania ankietowe, działalnością agroturystyczną w analizowanym regionie zajmują się głównie kobiety, co wskazuje na to, iż jest to dodatkowe źródło dochodu rodzin. Niestabilność finansowa wynika z czynników obiektywnych, np. warunków pogodowych, watorów przyrodniczo-kulturowych otoczenia i mody na rodzaj wypoczynku. Druga grupa czynników związana jest bezpośrednio z ofertą agroturystyczną: liczbą miejsc noclegowych i ich jakością, małą liczbą dużych obiektów agroturystycznych zapewniających pobyt grup zorganizowanych (zielone szkoły, grupowe wyjazdy seniorów), różnorodnością oferty wypoczynku i rekreacji, dostępnością do wiejskich produktów uzyskiwanych z gospodarstwa itp. Wiele tych gospodarstw to gospodarstwa z nazwy „agroturystyczne” – w małym stopniu oferujące wypoczynek związany z gospodarstwem rolnym i jego atrakcjami. Jednocześnie przeprowadzone badania ankietowe i wywiady wskazują, że polscy turyści wybierający ofertę agroturystyczną w minimalnym stopniu zainteresowani są pracami w gospodarstwie rolnym. Stale wzrastająca świadomość kwaterodawców agroturystycznych o potrzebie promocji oferty agroturystycznej (Internet, portale tematyczne) wpływa na pozyskiwanie klientów. Jest ono najskuteczniejsze w przypadku terenów o dużym ruchu turystycznym.

Intensywny rozwój pensjonatów i małych hoteli na obszarach wiejskich o dużej atrakcyjności turystycznej spowodował, że agroturystyka stała się mało konkurencyjna dla coraz bardziej wymagającego turysty. Rozwój infrastruktury dla masowej turystyki, czego przykładem są Podhale (Bukowina Tatrzańska, Białka Tatrzańska, Kościelisko) i Bieszczady (Solina, Myczkowce, Jawor), spowodował spadek zainteresowania kwaterami agroturystycznymi przeznaczonymi dla osób poszukujących ciszy i spokoju. Dlatego część właścicieli gospodarstw zdecydowała się przejść na działalność związaną z turystyką wiejską (np. wynajem kwater/pokoju, rozszerzanie oferty turystycznej o usługi spa & wellness czy kompleksy sportowo-rekreacyjne).

Dostępność komunikacyjna obiektów agroturystycznych ma istotne znaczenie dla potencjalnego turysty. Czas dojazdu do większości kwater agroturystycznych w Karpatach jest stosunkowo długi z powodu jakości dróg lokalnych i występującego na nich natężenia ruchu, szczególnie w weekendy. Podejmowane w ostatnich latach inicjatywy związane z modernizacją niektórych odcinków dróg przynoszą efekty, jednak są one niewystarczające. Zanik połączeń kolejowych na niektórych trasach (Beskid Niski, Beskid Sądecki) dodatkowo znacznie ograniczył przyjazd turystów.

Badany region położony jest na wschodnich granicach Unii Europejskiej, co stwarza dodatkowe możliwości wykorzystania tej pozycji w zakresie organizacji oferty turystycznej oraz rozwijania współpracy partnerskiej. Władze przygranicznych terenów nie dostrzegają jednak korzyści z rozwoju agroturystyki na tym obszarze, w większym stopniu koncentrują się na rozwoju infrastruktury turystyki masowej.

Największym problemem dla rozwoju obszarów wiejskich jest brak kapitału finansowego. Mimo uruchomienia dofinansowania działalności agroturystycznej ze środków Unii Europejskiej zainteresowanie rolników programem PROW było małe. Wynikało to ze skierowania oferty wyłącznie do rolników ubezpieczonych w KRUS-ie. Pozostali ubezpieczeni w ZUS-ie, chcąc skorzystać z pomocy, musieli zarejestrować działalność gospodarczą, co generowało koszty (Kowalczyk-Misek, 2013). Brak dostępnych środków finansowych wpływa na proces kategoryzacji obiektów agroturystycznych. W Karpatach na ogólną liczbę 1054 gospodarstw agroturystycznych tylko 1,4% poddało się kategoryzacji. Większość z nich znajduje się w gminach położonych w województwie małopolskim, gdzie turystyka odgrywa ważną rolę w rozwoju gospodarczym regionu. Niewiele skategoryzowanych gospodarstw znajduje się w województwie podkarpackim (6), co jest po części wynikiem jednych z niższych dochodów uzyskiwanych przez ludność tego regionu. W województwie śląskim brak jest takich gospodarstw na obszarze Karpat, gdzie dominuje oferta turystyki wiejskiej i jest rozwinięta baza „drugich domów”.

Społeczną barierą w bardziej efektywnym rozwoju agroturystyki jest małe zaangażowanie usługodawców agroturystycznych w zrzeszanie się w stowarzyszenia i organizacje. Na terenie Karpat obecnie funkcjonuje 26 stowarzyszeń agroturystycznych, zajmujących się promocją tej formy turystyki oraz szkoleniami (*Dane adresowe stowarzyszeń...*). Kolejnym problemem są występujące lokalnie konflikty pomiędzy tymi, którzy uzyskują korzyści z działalności turystycznej, a pozostałą częścią społeczności wiejskiej. Najczęściej ich podłożem są korzyści finansowe uzyskiwane przez osoby prowadzące agroturystykę, sposób wykorzystania przestrzeni publicznej (trasy spacerowe, szlaki turystyki kwalifikowanej itp.), zwiększenie obszarów objętych ochroną prawną, rozbudowa infrastruktury turystycznej (nowe budynki, miejsca parkingowe).

W efektywnym rozwoju agroturystyki niezwykle ważną rolę odgrywają promocja i marketing (Sikora, Wartecka-Ważyńska, 2016). Małe środki finansowe kwaterodawców agroturystycznych i organizacji zrzeszających gospodarstwa powodują, że niejednokrotnie promocja nie odpowiada na potrzeby współczesnego turysty. Przygotowana oferta promocyjna ma na ogół jednostronny charakter, obejmujący warunki zakwaterowania, walory otoczenia i możliwości rekreacji. Ważną rolę w promocji agroturystyki pełni Internet, w tym portale branżowe i media społecznościowe. Zmiany technologiczne powodują, że turyści oczekują coraz to nowszych form przekazu i jakości prezentowanych treści oraz udostępnianych funkcjonalności (aplikacje) (Król, Bedla, 2014). Dobrym przykładem markowego produktu agroturystycznego jest koncepcja tematycznych zagród agroturystycznych nawiązujących do tradycji i walorów wsi karpackich, rozmieszczonych na obszarze Pogórza i Beskidów województwa małopolskiego. Innym przedsięwzięciem jest stale zwiększająca się oferta agroturystycznych gospodarstw edukacyjnych, służąca poznawaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi na obszarze Karpat.

Podsumowanie

Rozwój agroturystyki na obszarze Karpat nie przebiega równomiernie. Intensywny charakter ma na obszarach o szczególnej atrakcyjności turystycznej, w tym przyrodniczej i kulturowej. Należą do nich gminy położone na Podhalu, w Beskidach (Beskid Sądecki, Niski, Żywiecki) i Bieszczadach. W regionach tych oferta gospodarstw jest bardzo zróżnicowana, ale stosunkowo mało powiązana z funkcjonującym gospodarstwem rolnym. W regionie Pogórza Karpackiego liczba gospodarstw jest znacznie mniejsza, co uwarunkowane jest mniej atrakcyjnym przyrodniczo obszarem z punktu widzenia potencjalnego turysty oraz małą tradycją rozwoju turystyki. Natomiast oferta produktu agroturystycznego jest znacznie powiązana z walorami wsi i gospodarstwem. Powinna być ona podtrzymywana przez wsparcie (finansowe, organizacyjne, marketingowe) lokalnych władz. Istnienie oferty agroturystycznej wzbogaca i urozmaica ofertę turystyczną gmin i powiatów, a równocześnie może podtrzymywać i zachowywać dziedzictwo kulturowe wsi. Zaobserwowano dodatnią korelację pomiędzy rozmieszczeniem gospodarstw agroturystycznych i ekologicznych na obszarach niekorzystnych dla produkcji rolniczej a jednocześnie atrakcyjnych turystycznie.

Agroturystyka na obszarze Karpat ma sprzyjające warunki przyrodniczo-kulturowe dla rozwoju. Zdiagnozowano jednak pięć grup barier, które rozwój ten zahamowują. Są to bariery: przyrodniczo-kulturowe, ekonomiczne, społeczne, prawne oraz marketingowe. Wśród szczegółowych barier znajdują się zarówno te o charakterze uniwersalnym, jak i specyficzne dla badanego regionu. Charakterystycznymi barierami są: duża presja infrastruktury turystyki masowej na obszarach wiejskich, utrudniona dostępność komunikacyjna do części wsi, wzrastająca konkurencja oraz zanikające gospodarstwa rolne. Niwelacji barier, zwłaszcza społecznych i ekonomicznych, sprzyja wzrastająca świadomość potrzeby przedsiębiorczości wśród indywidualnych oferodawców agroturystycznych oraz współpracy z ODR-ami i władzami lokalnymi.

Literatura

References

- Bajgier-Kowalska, M., Tracz, M., Uliszek, R. (2016). Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich na przykładzie gospodarstw agroturystycznych województwa małopolskiego. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 12, 244–261.
- Bajgier-Kowalska, M., Tracz, M., Uliszek, R. (2017). Modeling the state of agritourism in the Malopolska region of Poland. *Tourism Geographies*, 19(3), 502–524.
- Balińska, A., Zawadka, J. (2013). Znaczenie agroturystyki w rozwoju obszarów wiejskich. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego*, 102, 127–143.
- Bednarek-Szczeptańska, M., Bański, J. (2014). Lokalizacyjne uwarunkowania rozwoju gospodarstw agroturystycznych w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 96(2), 243–260.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie małopolskim*. (2012). Kraków: Urząd Statystyczny w Krakowie. Pozyskano z: http://krakow.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/krak/ASSETS_2012_charakt_gosp_rolnych_psr_2010.pdf
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie śląskim*. (2012). Katowice: Urząd Statystyczny w Katowicach. Pozyskano z: http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/katow/ASSETS_PSR2010_Charakterystykagospodarstwrolnych.pdf

- Ciepiela, G.A. (2016). Uwarunkowania rozwoju agroturystyki w Polsce. *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace*, 1, 37–67.
- Dane adresowe stowarzyszeń agroturystycznych. Pozyskano z: (http://cdr112.e-kei.pl/agroturystyka/images/Baza_stowarzyszen_at.pdf)
- Dorocki, S., Szymańska, A.I., Zdon-Korzeniowska, M. (2012). Polskie gospodarstwa agroturystyczne jako przedsiębiorstwa rodzinne. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 13(8), 45–60.
- Drzewiecki, M. (2009). *Agroturystyka współczesna w Polsce*. Gdańsk: Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku.
- Faracik, R., Kurek, W., Mika, M., Pawlusiński, R. (2009). Turystyka w Karpatach Polskich w świetle współczesnych kierunków rozwoju. W: B. Domański, W. Kurek (red.) *Gospodarka i Przestrzeń*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, 77–96.
- Gil, A. (2016). Stan i przyszłość gospodarstw ekologicznych w drobnoobszarowym rolnictwie województwa małopolskiego. *Studia Obszarów Wiejskich*, 42, 197–203.
- Górz, B., Uliszak, R. (2002). Wielofunkcyjny rozwój na obszarach wiejskich w południowej Polsce. W: W. Kamińska (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich. Materiały konferencji naukowej poświęconej Profesorowi Marianowi Koziejowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Kielce: Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 223–237.
- Chrapek, G., Surmiak, M. 2009. Przedsiębiorczość agroturystyczna w województwie podkarpackim. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B*, 64(2), 113–120.
- Jackowski, A. (1989). History of Tourism in Polish Carpathians. *Prace Geograficzne UJ*, 80, 75–83.
- Jarecki, W., Bobrecka-Jamro, D. (2010). Rozwój gospodarstw ekologicznych i agroturystycznych w województwie podkarpackim. *Inżynieria Ekologiczna*, 22, 71–77.
- Kondracki, J. (2011). *Regiony fizycznogeograficzne Polski*. Warszawa: PWN.
- Kowalczyk-Misek, A. (2013). *Analiza stanu i możliwości rozwoju agroturystyki na Dolnym Śląsku*. Wrocław: DODR.
- Król, K., Bedla, D. (2014). Ocena witryn internetowych gospodarstw agroturystycznych. *Marketing i Rynek*, 11, 22–29.
- Kubal, M., Mika, M. (2012). Agritourism in Poland – the legal model and the realities of the market, *Current Issues Of Tourism Research*, 1(2) 4–11.
- Kurek, W. (2008). Tourism in Polish Carpathians in the Political Transition Time. W: J. Wyrzykowski (red.), *Conditions of the Foreign Tourist Development in Central and Eastern Europe, Tourism in Geographical Environment*, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 295–302.
- Mika, M., Faracik R., 2008, Second homes as a factor of the transformation of rural areas in the Polish Carpathians. *Folia Geographica, Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis. Prirodne Vedy*, 47(12), 245–255.
- Mikulska, T. (2008). Korzyści i bariery rozwoju turystyki w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem województwa małopolskiego. W: I. Sikorska-Wolak (red.) *Ekonomiczne i społeczne aspekty turystyki wiejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 161–173.
- Mitura, T., Buczek-Kowalik, M. (2015). *Zróżnicowanie oferty agroturystycznej w województwie podkarpackim*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski. Pozyskano z: <http://www1.up.poznan.pl/ktw/sites/default/files/dokumenty/Mitura,%20Buczek%20POP%20cz%201.pdf>
- Musiał, W., Sroka, W., Wojewodzic, T. (2010). *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw z terenów górskich i podgórszych*. Warszawa: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowy Instytut Badawczy.
- Portal Zagroda Edukacyjna. <http://www.zagroda-edukacyjna.pl>
- Przezbórska-Skobiej, L., Lira, J. (2012). Przestrzeń agroturystyczna Polski i ocena jej atrakcyjności. W: K. Jajuga, M. Walesiak (red.), *Klasyfikacja i analiza danych – teoria i zastosowania*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, 637–645.
- Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2015–2016*. (2017). Warszawa: Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych.

- Roman, M., Niedziółka, A. (2017). *Agroturystyka jako forma przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. Warszawa: SGGW.
- Rocznik statystyczny województwa małopolskiego 2017*. (2017). Kraków: Urząd Statystyczny w Krakowie.
- Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego 2017*. (2017). Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.
- Rocznik statystyczny województwa śląskiego 2017*. (2017). Katowice: Urząd Statystyczny w Katowicach.
- Sikora, J. (2012). *Agroturystyka. Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Sikora, J., Jęczmyk, A. (2005). Czynniki wspierające i bariery ograniczające rozwój agroturystyki. W: B. Sawicki, J. Bergier (red.), *Uwarunkowania rozwoju turystyki związanej z obszarami wiejskimi*. Białą Podlaska: Wydawnictwo PWZS w Białej Podlaskiej, 37–45.
- Sikora, J., Wartecka-Ważyńska, A. (2016). Reklama internetowa w promocji ruchu turystycznego na wsi. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 1(33), 211–224.
- Sikorska-Wolak, I. (red.). (2008). *Ekonomiczne i społeczne aspekty rozwoju turystyki wiejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Smoroń, S., Pajdzik, J. (2016). Tendencje rozwoju rolnictwa ekologicznego w województwie małopolskim. *Woda – Środowisko – Obszary Wiejskie*, 16(4), 85–95.
- Strategia rozwoju województwa małopolskiego na lata 2011–2020*. (2011). Kraków: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Departament Polityki Regionalnej.
- Strategia rozwoju województwa – podkarpackie 2020*. (2012). Rzeszów: Sejmik Województwa Podkarpackiego.
- Szpara, K. (2011). Agroturystyka w Karpatach Polskich. *Prace Geograficzne UJ*, 125, 161–178.
- Tracz, M., Bajgier-Kowalska, M., Uliszak, R. (2017). The development of agrotourism in Podkarpackie Voivodeship in the light of international and national conditions. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 12, 244–261.
- Tracz, M., Bajgier-Kowalska, M., Uliszak, R. (2018). Rozwój agroturystyki w południowo-wschodniej Polsce – ujęcie modelowe. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 14, 329–344.
- Turystyka w 2016 roku*. (2017). Warszawa: GUS.
- Twardy, S. (2009). Tendencje zmian użytkowania przestrzeni rolniczej obszarów karpaccich. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 17, 49–58.

Małgorzata Bajgier-Kowalska, dr, adiunkt w Katedrze Turystyki Międzynarodowej i Geografii Społecznej, na Wydziale Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Jej zainteresowania naukowo-badawcze koncentrują się wokół problemów geomorfologicznych, zagadnień z zakresu geografii regionalnej, a obecnie – rozwoju turystyki, głównie uwarunkowań rozwoju i funkcjonowania regionów turystycznych na świecie, analizie przestrzennego zróżnicowania zagospodarowania turystycznego oraz wielkości ruchu turystycznego.

Małgorzata Bajgier-Kowalska, PhD, assistant professor, Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, Faculty of Law, Administration and International Relations, Department of International Tourism and Sociological Geography. Research issues are concentrated on the geomorphology problems and the regional geography. The author's research also concentrates on the problem of tourism growth, especially on the question of development conditions and functioning of tourist regions in the world, including the analyses of spatial differentiation of tourist infrastructure and the size of tourism itself.

ORCID: 0000-0002-2942-2181

Adres/Address:

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych
Katedra Turystyki Międzynarodowej i Geografii Społecznej

ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1
30-705 Kraków, Polska
e-mail: malbajkow@interia.pl

Mariola Tracz, dr, geograf, dydaktyk geografii, członkini Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Obszary jej zainteresowań naukowych to: dydaktyka geografii, kształcenie nauczycieli geografii i podstaw przedsiębiorczości, historia geografii i jej dydaktyki, geografia społeczno-gospodarcza (polityka edukacyjna, edukacja a rozwój ekonomiczny) oraz wybrane problemy rozwoju turystyki (turystyka wiejska, turystyka medyczna, turystyka miejska).

Mariola Tracz, PhD, Polish Geographical Society, Krakow. Geographer, interested in: geography education, geography and entrepreneurship teacher training, history of geography and their didactics, socio-economic geography (educational policy, education and economic development) and selected problems of tourism development (agritourism, urban and health tourism).

ORCID: 0000-0002-0019-8665

Adres/Address:

Polskie Towarzystwo Geograficzne
Oddział w Krakowie
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: mtracz-62@o2.pl